

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI: 13-14-15
1995-1996-1997

İstanbul 1997

MUHAMMED EMİN B. SADRUDDİN EŞ-ŞİRVÂNÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ¹

Arş.Gör.Dr.Ömer ÇELİK*

I) MUHAMMED EMİN B. SADRUDDİN EŞ-ŞİRVÂNÎ'NİN HAYATI

A) İsmi, Nisbesi ve Lakabı

Müellifimizin ismi, çoğu kaynaklarda "Muhammed Emîn"², Sicilli Osmani-
'de "Emîn Muhammed"³ diye geçmekte olup tam adı: Muhammed Emîn b. Sadrud-
din eş-Şîrvânî'dir⁴:

Nisbesi "eş-Şîrvânî" dir. Kendisinin nisbet edildiği Şîrvan, Buhara kasabala-
rından biridir⁵. İranlıların Derbend diye isimlendirdikleri Bâbu'l-Ebvab yakınlarında
bir yerleşim yeridir⁶. Bir bölgenin adı olarak ta geçen Şîrvan, "Kür'ün şarkında, Ha-
zar denizinin batı kıyısı üzerinde bulunan bir ülke"nin adıdır⁷.

1 Bu makâle, tarafımızdan hazırlanan, "Muhammed Emin b. Sadruddin eş-Şîrvânî'nin Hayatı ve Fetih Süresi Tefsirinin Tahkiki", (M.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1992) adlı yüksek lisans tezi esas alınarak kaleme alınmıştır.

* M. Ü. İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

2 Muhibbî, *Hulâsâtü'l-eser fi a'yânî'l-karnî'l-âşer*. Mısır, 1284, III, 475; Kehhâle, Ömer Rıza, *Mucemu'l-müellifin*. Dimaşk, 1957, IX, 73.

3 Muhammed Süreyya, *Sicilli Osmânî*. İstanbul, 1908, I, 403.

4 Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunân 'an esâmi'l-kitâb ve'l-fünûn*. Tahran, 1967, I, 192, 1358, 1906; el-Bağdâdî, İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin esmâül'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*. İstanbul, 1951, VI, 275; Zeydân, Corci, *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-arabiyye*. Beyrut, 1983, III, 328; Ziriklî, Hayruddin b. Mahmud, *el-A'lâm*. Kahire, 1954, VI, 266; Atâî, Atâullah Efendi, *Zeyl-i Şakâyk*. Müellif hattı, 1044, II, 712; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Tabakâtü'l-müfessirîn*. İstanbul, 1974, II, 689; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1972, II, 23; Brockelmann, Carl, *Supplémentband*, Leiden, 1937-1942, II, 453; *Geschichte der Arabischen Litterature*, Leiden, 1943-1949, II, 603.

5 Ziriklî, VI, 26; Kehahâle, IX, 73.

6 el-Hamevî, Ebu Abdullah Şihabuddin Yâkût b. Abdullah, *Mu'cemu'l-büldân*, Beyrut, ts, III, 339.

7 *İslâm Ansiklopedisi*, M.E.B., İstanbul, 1970, X, 571.

Ayrıca kaynaklarda, Muhammed Emin hakkında "el-Mevlâ"⁸, "el-Fâdıl"⁹, "Mollazâde"¹⁰ ve "Âhiru'l-muhakkıkîn"¹¹ gibi isnadlar da bulunmaktadır.

Bunlardan "el-Mevlâ" ve "el-Fâdıl" isimlerinin övgü için kullanıldıkları açıktır. "Mollazâde" adı ise molla oğlu manasına gelmekte olup babasının hoca olduğunu belirtmektedir. "Âhiru'l-muhakkıkîn" ifadesinin ise, onun için lakap olarak değil, ilim açısından derecesini belli etmek için kullanıldığını görmekteyiz.

Bunlardan başka olarak İstanbul'a hicret ettiğini belirtmek için "Nezîlu'l-Kostantiniyye"¹² diye anıldığına da tesadüf etmekteyiz.

B) Doğum Yeri ve Yılı:

Kaynaklarda, Muhammed Emin'in doğum yeri hakkında bilgi bulunmuyorsa da nisbesinin Şîrvânî olması ve belli bir müddet orada kaldığının bilinmesi¹³ onun Buhara kasabalarından biri olan Şîrvan'da dünyaya geldiğini göstermektedir.

Müellifin vefat tarihini bilmekle beraber, doğum tarihini kesin olarak bilmediğimizden dolayı kaç yıl yaşadığını söylemek mümkün olmamaktadır.

Bununla beraber, vefat tarihini göz önünde bulundurarak, hicri 10. asrın son yarısında dünyaya geldiğini tahmin edebiliriz.

C) Ailesi:

Babasının ismi Sadruddin'dir¹⁴. Bununla beraber bazan Sadru'l-Mille ve'd-Din adıyla da anılmaktadır. Nitekim müellifin Fetih Süresi Tefsiri'nin müellif nüshasında da adı Sadru'l-Mille ve'd-Din¹⁵ olarak geçmektedir.

Muhammed Emin'e Mollazâde denmesi ve babası hakkında "Şeyh" ve "Dersiâm" ifadelerinin kullanılması Sadruddin Efendi'nin alim bir zat olduğunu göstermektedir¹⁶. Ayrıca onun kaynaklarda zikredilen fakat hangi konuya ait olduğunu öğrenemediğimiz "el-Hikmetü'l- müteâliye" isimli bir eseri de vardır¹⁷.

Kaynaklarda belirtildiğine göre Muhammed Emin'in üç oğlu vardır.

Bunlar:

a- Ruhullah Efendi.

8 Kâtip Çelebi, II, 1906.

9 Kâtip Çelebi, I, 192.

10 Zeydân, III, 348; Brokelman, G.A.L., II, 603.

11 Muhibbî, III, 476; Bilmen, II, 690.

12 Muhibbî, III, 75; Kehhâle, IX, 73. Atâî, Zeyl, II, 712; M. Süreyya, Sicilli, I, 403.

13 Kâtip Çelebi, Keşfu'z-zunûn, I, 192, 1358, 1906; el-Bağdâdî, Hediyye, VI, 275; Zeydan, Târîhu âdâbi'l-luğati'l-arabiye, III, 348; Zirakî, A'lâm, VI, 266; 'Atâî, II, 712; Bilmen, Tabakât, II, 689; B. Mehmet Tahir Ef., O. Müellifleri, II, 23; Brokelman, Suppl., II, 453; G.A.L., II, 603.

14 Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi bölümü, 213/2, v. 1b.

15 'Atâî, II, 712; M. Süreyya, I, 403.

16 B. Mehmet Tahir Ef., II, 23.

17 Muhibbî, III, 475.

b- Nimetullah Efendi. Mevlevî tarikatine mensup idi. Bu sebeple pek çok yer gezmiştir. (1094/1682) yılında yetmiş yaşında ölmüştür.

c- Muhammed Emin'in en küçük oğlu olan Feyzullah Efendi müderris idi. Aynı zamanda şairlik yönü de vardı. (1068/1657) yılında vefat edip Üsküdar'da babasının yanına defnedilmiştir.

Şeyhulislâm Sâdık Efendi Muhammed Emin'in torunu olup Feyzullah Efendinin oğludur¹⁸.

Ayrıca bazı kaynaklarda Sadreddin zâdelerden Nimetullah Muhammed Efendi diye bir isim zikrolunmaktadır. Müderris olan bu şahsın müellifimiz ile akrabalık yönü hususunda bir hükme varmak mümkün olmamaktadır. (1141/1728) de Bosna mollası olmuş ve (1144/1731) yılında vefat etmiştir¹⁹.

Bütün bu açıklamalardan anlaşıldığına göre, Muhammed Emin Efendinin usûl ve furûu genelde ilimle meşgul olmuş ve ailesi bir ilim yuvası özelliği yansıtmıştır.

D) Gençliği, Tahsili ve Yetiştirilmesi:

Yukarıda müellifin ailesinin bir ilim yuvası olduğuna temas etmiştik. Kaynaklardan anladığımızı göre, Muhammed Emin gençliğini, alim ve şeyh olan pedere-leri Sadruddin Efendinin yanında geçirmiş ve onun ilminden büyük oranda istifade etmiştir. O dönemde medreselerde okutulan tefsir, hadis, fıkıh, kelam, mantık v.b. dersleri babasından okumuştur²⁰.

Muhammed Emin, hem zahirî hem de batinî ilimlerde mahir olan babası Sadruddin Efendi'den tefsir ve hadis gibi ilimler yanında tasavvufî ilimler de okumuştur. Böylece babasının, onun yetişmesinde büyük katkısı olmuştur²¹.

Muhammed Emin ayrıca mütekellim ve müfessir olan ve astronomi ile de ilgilenen Molla Hüseyin el-Halhâlfî'den (v.1014/1605) akaid ve mantık başta olmak üzere pek çok ilim tahsil etmiştir²².

E) Hicreti:

Muhammed Emin'in doğduğu ve hayatının belli bir dönemini yaşadığı Şirvan civarını Rafiziler işgal etmişler ve orada yaşayan müslümanları büyük sıkıntılara sokmuşlardır. Hatta müslümanlar, müslümanlıklarını yaşayamaz hale gelmişlerdir²³.

18 M. Süreyya, I, 403.

19 M. Süreyya, I, 403.

20 'Atâî, II, 712.

21 'Atâî, II, 712.

22 Muhibbî, *Hulâsa*, III, 475; Bilmen, *Tabakât*, II, 689.

23 Muhibbî, *Hulâsa*, III, 475; Bilmen, *Tabakât*, II, 689.

Bu yüzden Muhammed Emin, ehli sünnetten olan bazı arkadaşlarıyla beraber önce Halep²⁴ şehrine hicret ederek²⁵ burada uzun bir müddet kalmışlardır²⁶.

Daha sonra bilinmeyen sebeplerle Diyarbakır'a taşınmıştır. Burada bulunan gayret sahibi vezir Nasuh Paşa (v.1023/1614) Diyarbakır'ın emiru'l-ümerası²⁷ olunca, Muhammed Emin Efendiyi kendisine muallim yapmış ve ondan büyük ölçüde istifade etmeye gayret sarfetmiştir²⁸.

Bu sıralarda Muhammed Emin'in hac farızasını eda etmek için Mekke ve Medine'ye gittiğini görmekteyiz²⁹.

Muhammed Emin, orada bulunan ilmi muhitlerle içiçe olmak, o dönemin önde gelen alimleriyle tanışıp bilgi alışverişinde bulunmak ve bu suretle ilmini arttırmak maksadıyla (1020h./1611m.) yılında İstanbul'a gelmiştir³⁰.

F) Vefatı:

Kaynakların çoğuna göre Muhammed Emin, İstanbul'da, Zilhicce ayının üçünde, pazar günü³¹ (1036/1626) yılında vefat etmiştir³². Üsküdar'da medfundur³³.

Bu arada Keşfu'z-zunûn'da kaydedildiğine göre Muhammed Emin, hicrî 1026 yılında vefat etmiştir³⁴. Ancak bu tarih, diğer kaynakların ittifakla belirttiği vefat tarihine uymamaktadır. Bu durumu göz önüne alarak Keşfu'z-zunun'daki kaydın hatalı olduğunu sanmaktayız. Çünkü diğer kaynakların hiçbirinde bu tarih yer almamaktadır.

Muhammed Emin'in vefatı üzerine muasırı Şihab Efendi öldüğü güne şu tarihi düşmüştür³⁵.

منزله في صدر جنات الله

"Onun varacağı yer Allah'ın cennetlerinin ortasıdır."

- 24 Halep: Suriye'nin Şam'dan sonra en büyük şehridir. 338 61' 5" şark tülü' ve 40 12' şimal arzı arasında ve denizden 390 m. yükseklikte bulunan bir şehirdir. (*İslam Ansiklopedisi*, V, 117).
- 25 'Atâf, II, 712; M. Süreyya, I, 403.
- 26 'Atâf, II, 712.
- 27 Mülkiye rütbelerinden birinin adı idi. Emirlerin emiri manasında olan bu ünvan ilk defa Abbasiler'de ordu kumandanları için kullanılmıştır. Osmanlı devletinde, eyalet valileri demek olan beylerbeylerine ait lakapların başına bu ünvan kullanılırdı. (Pakalın, *Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, 527).
- 28 Kehhâle, *Mu'cem*, IX, 73; 'Atâf, *Zeyl*, II, 712; M. Süreyya, *Sicilli*, I, 403.
- 29 Sülm. ktp., Esat Ef. blm., 213/2, v: 1b.
- 30 Ziriklî, *A'lâm*, VI, 266; Kehhâle, *Mu'cem*, IX, 73; 'Atâf, *Zeyl*, II, 712; M. Süreyya, *Sicilli*, I, 403.
- 31 'Atâf, II, 712; M. Süreyya, I, 403.
- 32 Ziriklî, VI, 266; Kehhâle, IX, 73; 'Atâf, II, 712; M. Süreyya, I, 403.
- 33 'Atâf, II, 712; M. Süreyya, I, 403; Bilmen, II, 690.
- 34 Kâtip Çelebi, *K. Zunûn*, I, 196.
- 35 Kâtip Çelebi, *K. Zunûn*, I, 196.

II) EŞ-ŞİRVÂNÎ'NİN İLMÎ MEVKİSİ

A) *İlmi Şahsiyeti ve Tahsil Ettiği İlimler:*

Muhammed Emin, bir çok ilimleri babasından tahsil etmiş ve bir çok konuda imam ve dersiâm olmuştur³⁶.

İlim ve irfana âşık; fazilet ve kemal kazanma yönünden pek gayretli; pek çok iyi vasıflarla muttasıf olan Muhammed Emin'in çağının gözde ve kıymetli alimleri arasında yer aldığını kaynaklardan öğreniyoruz³⁷.

Nitekim yazmış olduğu eserleri, onun, tefsir, kelim, mantık ve felsefe başta olmak üzere, pek çok ilimde derinleşmiş olduğunu göstermektedir.

Kaynaklarda kendisi için "müfessir"³⁸ ve pek çok ilimde söz sahibi manasında olmak üzere "âlim-i müşarrik"³⁹ ifadeleri kullanılmaktadır.

Tahkik ehli alimlerin biri olan Muhammed Emin, zamanında zekası ve ilimlere vukufiyeti ile temayüz etmiş böylece pek çok kimsenin takdirini kazanmıştır⁴⁰.

Tahsil ettiği ilimleri uygulamaya da büyük bir ehemmiyet veren Muhammed Emin'in babasının ehl-i tarik olması ve ondan batın ilmini de almış olması kendisine daha üstün bir kişilik kazandırmıştır⁴¹.

Molla Celâlüddevvânî (v.840/1490)'nin el-Akâidu'l-'Adudiyye'sine bir şerh yazan Muhammed Emin, bu eserini hocası Molla Hüseyin el-Halhâli (v.1014/1490)'ye arzetmiş ve böylece hocası tarafından tasvip edilmiştir. İlmi kişiliği ve gayreti ile temayüz eden Muhammed Emin'in, adı geçen hocasından daha üstün bir dereceye ulaştığı kanaatini taşıyanlar da vardır⁴².

B) *Mezhebi:*

Muhammed Emin, önceleri Şafi mezhebinden olduğu halde, Dıyarbakır'a gelip oradaki medreselerde ders okutmaya başladıktan sonra Hanefî mezhebine geçmiştir⁴³.

C) *Hocaları ve Talebeleri*

1) *Hocaları*

Kaynaklarda zikredilen hocaları fazla degildir. Bunlar :

36 M. Süreyya, *Sicilli Osmânî*, I, 403.

37 Atâî, *Zeyl*, II, 712.

38 Zirikî, *A'lâm*, VI, 266.

39 Kehhâle, *Mu'cem*, IX, 73.

40 Muhibbî, *Hulâsa*, III, 475.

41 'Atâî, II, 712.

42 Muhibbî, III, 475.

43 Muhibbî, *Hulâsa*, III, 475; 'Atâî, *Zeyl*, II, 712; M. Süreyya, *Sicilli*, I, 403.

a) Muhammed Emin'in ilk hocası olarak babası Molla Sadruddin Efendiyi görmekteyiz. Hemen hemen bütün ilimleri bundan tahsil etmiştir⁴⁴. Muhammed Emin'in ailesi hakkında bilgi verilirken orada babası hakkında bilgi verilmişti.

b) Muhammed Emin'in kendisinden ilim tahsil ettiği Molla Hüseyin el-Halhâlî'nin⁴⁵ tam adı, Molla el-Hasan b. es-Seyyid el-Hüseyinî el-Halhâlî'dir⁴⁶. Bildikleriyle amel eden alimlerden ve meşhur muhakkıklardan olan el-Halhali, Mirzâcân eş-Şîrâzî diye meşhur olan allame Habibullah'tan ve diğer bir çok alimden ders almış büyük bir zattır⁴⁷.

el-Halhali, Beydavi tefsirine Yâsîn Sûresi'nden Kur'ân'ın sonuna kadar, bir haşiye yazdığı gibi⁴⁸ Azududdin Abdurrahman b. Ahmed el-Îcî (v. 756/1355)'nin el-Akâid ul-Adudiyye'si üzerine de bir şerh telif etmiştir⁴⁹. Kendisi özellikle mütekelim, müfessir ve feleki olarak tanınır⁵⁰. el-Halhali, (1014/1605) tarihinde vefat etmiştir⁵¹.

2) Talebeleri

Bir çok medresede muallim olarak görev yapan Muhammed Emin'in pek çok talebesi olduğu muhakkaktır. Bunlardan özellikle şu isimleri kaydedebiliriz:

a) Muhammed Emin'in talebelerinden biri olan Nasuh Paşa(v.1023/1614). Diyarbakır'da vezir olarak görev yapmış daha sonra mülkiye rütbelerinin en üstünü olan emîr'u-ümerâ makamına geçmiştir⁵².

b) Muhammed Emin'in talebelerinden bir diğeri olan Mevla Sadık Mısır kadilkudâtı görevinde bulunmuştur. Müellifimizin torunu olan Mevla Sâdık (v.1047/1637) tarihinde vefat etmiştir⁵³.

Bunlar sadece isim olarak bildiklerimizdir. Derslerini üç yüzden fazla talebenin takip ettiği ve hatta askerî kadıların dahi kendisini dinlemeğe rağbet gösterdikleri Muhammed Emin'in diğer talebeleri hakkında ilgili eserler bilgi vermemektedir⁵⁴.

44 'Atâf, II, 712; M. Süreyya, I, 403.

45 Muhibbî, III, 475; Bilmen, *Tabakât*, II, 690

46 Bağdâdî, *Hediyye*, I, 291.

47 Muhibbî, III, 122.

48 Bağdâdî, I, 291.

49 Kâtip Çelebi, *K. Zunun*, I, 1144.

50 Kehhâle, *Mu'cem*, III, 221.

51 Kâtip Çelebi, I, 1144; Muhibbi, II, 122; Kehhale, III, 221; Bağdadi, I, 291.

52 'Atâf, *Zeyl*, II, 712; M. Süreyya, *Sicilli*, I, 403.

53 Muhibbi, III, 476.

54 Muhibbi, III, 476.

D) Aldığı Ünvanlar ve Ders Okuttuğu Medreseler:

Nasuh Paşa'nın ısrarı üzerine muallim olarak Diyarbakır'a gelen Muhammed Emin, mesleki çalışmalarına devam ederek müderris* oldu. Şafi iken Hanefi mezhebine geçti⁵⁵.

Daha sonra kendisine sahn payesi** ile fetva verme yetkisi verildi. Nasuh Paşa'nın sadrazamlığı zamanında Dersaadet'e gelip sahn müderrisi ve bunun peşinden Halep şehrinin birinci derecede kadısı oldu. Daha sonra da Mekke payesi*** aldı⁵⁶.

1021/1612 yılı Şaban ayında Pîrî Çelebi (v.1029/1619) yerine sahn müderrisi olan Muhammed Emin bir yıl sonra Muharrem ayında Bâî Efendi (v.1026/1617) yerine Edirne Selimiye medresesine tayin olundu.

1024/1625 Cemaziyelevvel ayında vefat eden Hisam Efendi (v.1024/1615) yerine aynı yıl Halep kadılığına getirilen Muhammed Emin böylece kadılık payesini de almıştır.

1025/1616 Rebiulevvel ayında Mekke-i Mükerrreme payesi ile emekli olmuş ve boşalan yerine Nişancızâde Efendi (v.1031/1621) geçmiştir.

Muhammed Emin 1027/1618 Ramazan ayında Ahmet Han (1590/1617) adına yaptırılan Daru'l-Hadis müessesesi tamamlanınca buraya hoca olarak atanıp ilmî tedris faaliyetlerini sürdürmüştür. Daha sonra İstanbul kadılığı emekliliği ile ödüllendirilmiştir.

1030/1620 Şaban ayında, bütün memurlara o zamana kadar verilmekte olan emeklilik maaşlarının iptal edilmesi üzerine Muhammed Emin bu maaşı alamamış sonra tekrar verilmeye başlanmıştır.

Zamanını ilimle geçiren Muhammed Emin nihayet 1036/1626 yılında vefat edince o zamana kadar sürdürdüğü müderrislik görevi Şîravî Efendiye (v.1048/1638) verilmiştir⁵⁷.

* Müderris, medrese ve camide talebeye ders okutan hoca yerinde kullanılan bir tabirdir. Kullanılış itibarıyla "muallim" ile farklıydı. Müderris olmak için medrese veya camide okunması meşrut olan dersleri okuyup icazet almaya bağlı idi. (Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 598).

55 'Atâî, *Zeyl*, II, 712.

** Sahn, kelime olarak orta yer, düz meydan yerinde kullanılan bir tabir olup, cami ve medreselerde umurun toplanmasına mahsus üstü kubbe ile örtülü yerlerin adı idi. Buralarda ders okutulurdu. Buralarda hocalık yapma iznine sahn payesi denebilir. (Pakalın, III, 93).

*** Paye, rütbe karşılığı kullanılır bir tabirdir. Son zamanlarda özellikle ilmiye rütbeleri için kullanılmıştır. Mekke Payesi İstanbul Payesi bu kabildendir. İlmiye payelerinin en küçüğü müderrislik en büyüğü ise Rumeli Kazaskerliği idi. (Pakalın, II, 764).

56 'Atâî, II, 712.

57 'Atâî, *Zeyl*, II, 712.

E) Hakkında Zikredilen Övgüler:

İlim ve irfan aşığı olan ve iyi davranışlarıyla dikkatleri çeken Muhammed Emin, ahlak ve edep örneği, akli ve nakli ilimlerde derinleşmiş olup döneminin önde gelen alimlerinden biri idi⁵⁸.

Hulâsatü'l-eser müellifi Muhibbi (v.1110/1698), müellifin torunu ve talebesi olan, Mısır kadı'l-kudâti el-Fâdil Sâdık'ın kendisine naklettiklerine dayanarak onun pek akıllı, zeki ve hazır cevap biri olduğunu kaydettikten sonra şu hadiseyi anlatmaktadır:

Muhammed Emin İstanbul'a gelince, Kadızâde er-Rûmi (v.1021/1612), bir defasında onun ilim meclisinde bulunuyordu. O, daha önce kararlaştırdığı değişik ilimlerden oluşan otuz kadar soru sorar. Arkası yastığa dayanmış bir şekilde oturmakta olan Muhammed Emin ise : Vallahi senin bu sorularına herhangi bir kitaba müracaat etmeden şimdi cevap vereceğim, der. Bunun üzerine Kadızade sorularını sorar. Aldığı cevapların hepsini takdirle karşılar ve onları kaydeder. Soruları cevaplandırılan Muhammed Emin'in bu esnada hiç heyecanlanmaması ve telaşa kapılmaması da oradakilerin dikkatini çeker⁵⁹.

III) MUHAMMED EMİN B. SADRÜDDİN EŞ-ŞİRVÂNÎ'NİN ESERLERİ

Muhammed Emin'in, İstanbul kütüphanelerinde yazma halinde pek çok eseri bulunmaktadır. Bu eserleri, ilgili buldukları konulara göre şu şekilde tasnif edebiliriz⁶⁰.

A) Tefsirle İlgili Eserleri:

1) *Hâşiye 'alâ tefsîri'l-Beydâvi* ⁶¹ (حاشية علي تفسير البيضاوي)

Bu eser yazma halindedir. Tamamlanmamıştır. Bakara Sûresi'nin (الم ذلك الكتاب) kısmına kadar gelmiştir. Beydavi'nin ibaresini olduğu gibi nakletmiştir⁶².

Bu eserin Süleymaniye kütüphanesinde pek çok yazma nüshaları vardır. Bunlardan en eski nüsha şudur:

58 Muhibbi, *Hulâsa*, III, 475; 'Atâî, 712.

59 Muhibbi, III, 476.

60 Biz burada eserlerin isimlerini verdikten sonra, o eserlerin Süleymaniye Kütüphanesinde mevcut yazma nüshalarından tesbit edebildiğimiz en eskilerini tanıtmaya çalıştık. Eserlerin diğer yazma nüshaları hakkında bilgi elde etmek için, ÇELİK Ömer, "Muhammed Emin b. Sadruddin eş-Şîrvânî'nin Hayatı ve Fetih Sûresi Tefsirinin Tahkiki", (M.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1992) adlı yüksek lisans tezinin müellifin eserlerinin tanıttığı bölüme bakılabilir.

61 Muhibbi, *Hulâsa*, III, 476; Zirikli, *A'lam*, VI, 266; Kâtip Çelebi, *K. Zunun*, I, 192; Bağdadi, *Hedîyye*, VI, 275; B. Tahir-Ef., *O. Müellifleri*, II, 23; Bilmen, *Tabakat*, II, 690

62 Kâtip Çelebi, I, 192.

Çorlulu Ali Paşa bölümü, 51 numarada kayıtlı, 151 varak, 21 satır, müstensihî belli olmamakla beraber istinsah tarihi 1057h. olarak gözükmektedir. Okunaklı güzel bir talikle yazılmıştır.

Bundan başka olarak, Şirvani'nin, Beydavi tefsirinin muhtelif kısımlarına talikleri vardır.

2) *Tefsîru sûreti Yâsîn* (تفسیر سورة يس)

Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa bölümü, 314/3 te kayıtlı, 23-77y., 25s., 1015h. tarihinde müellif tarafından talik yazıyla yazılmış bir nüshadır.

Tezhipli, şirazeli, meşin ciltlidir ve ayetler kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

3) *Tefsîru sûreti'l-Feth* ⁶³ (تفسیر سورة الفتح)

Bu eserin edisyon kritiği yüksek lisans tezi olarak tarafımızdan yapılmıştır.

4) *Tefsîru sûreti'l-İhlâs* ⁶⁴ (تفسیر سورة الإخلاص)

Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi bölümü, 6286/10 numarada kayıtlıdır. 123-127y., 19s., 1170h. tarihli ve nesih yazıyla yazılmış bir nüshadır. Müstensihînin ismi Mustafa olarak geçmektedir.

Ayetlerin üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiştir.

5) *I'râbu âyeti'l-Kürsî* (إعراب آية الكرسي)

Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi bölümü, 3712/2 numarada kayıtlı, 11-13y., 29s., talik yazıyla yazılmış bir nüshadır. Müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir.

6) *Tefsîru âyeti'l-Kürsî* (تفسیر آية الكرسي)

Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa bölümü, 314/2 numarada kayıtlı, 12-22y., 17s., olan bu nüsha talik bir yazıyla yazılmıştır. Müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir.

7) *Hâşiye 'alâ cüzî'n-Nebe' min tefsîri'l-Beydâvî*

(حاشية علي جزء النبأ من تفسير البيضاوي)

Süleymaniye Kütüphanesi, Amcazâde Hüseyin Paşa bölümü, 66/1 numarada kayıtlı, 1-31y., 25s., talik yazıyla yazılmış bir eser. Bu eser, Beydavi tefsirinin Nebe' cüzüne yapılan bir haşiyedir.

8) *Resâil* (رسائل)

63 Zirikli, *A'lam*, VI, 266; B.Tahir Ef., II, 23; Bilmen, II, 690.

64 Brokelmen, *Gal.*, II, 603.

Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Efendi bölümü, 2041/81, 82, 83, 84, 86 numaralarda kayıtlı, muhtelif ayetlerin tefsirini konu alan birer ikişer varaklık risaleleri vardır.

B) Hadisle İlgili Eseri:

1) "Biriniz döverken yüze vurmaktan sakınsın"⁶⁵ hadisinin şerhi hakkında bir risale (إذا قتل أحدكم فاليجنب الوجه)

Esat Efendi:1143/24 numarada kayıtlı, 15-16y., 25s., talik yazıyla yazılmış bir eserdir.

Müellif bu risalesinde, yukarıdaki hadisi şerifi şerh etmekte, "Nefsini bilen Rabbını bilir"⁶⁶ hadisi şerifiyle bağlantısını kurarak tasavvufi bir yorum yapmaktadır.

C) Kelamla İlgili Eserleri:

1) Şerhu kavâ'id-i 'Akâid li'l-Gazzâlî (شرح قواعد العقائد للغزالي)⁶⁷

Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi bölümü, 1235 numarada kayıtlı, 67y., 24s. olan nüsha. Eserin son kısmında, bu nüshanın 1017h. yılında müellif tarafından yazıldığı kaydedilmektedir. Ayrıca 1065h. yılında Abdullah el-Kırımı tarafından istinsah edildiği de zikredilmektedir. O halde Abdullah Kırımî'nin bu nüshayı, müellifin yazdığı 1017h. tarihli nüshadan istinsah ettiği sonucuna ulaşabiliriz. Yazısı taliktir.

Eserin konusu akaidtir. Müellif bu eserinde, Gazzali'nin, kitabında zikerttiği akaid meselelerine şerh yapmaktadır. Şerhedilen kelimeler ve cümlelerin üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiştir.

2) Risâle fi'l-mebde' ve'l-me'âd (رسالة في المبدأ والمعاد)⁶⁸

Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi bölümü, 3614/2 numarada kayıtlı, 7-14y., 25s. 1020h. tarihli bir nüsha. Nesih bir yazıyla yazılmıştır. Mellif hattı olması muhtemeldir.

Konusu akaidir. Müellif bu eserinde iman konusundan, nefsin kemale erdirilip kurtuluşundan bahsetmektedir.

3) Risâle fi mes'eleti'l-îmân (رسالة في مسألة الإيمان)

65 Buhari, 'Itk, 20; Müslim, Birr, 1112, 115; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 224, 51, 327, 337, 347, 434, 449, 463; III, 28, 93.

66 Aclûni, *Kesfu'l-hafa*, I, 362.

67 Bağdadi, *Hediyye*, VI, 275; Kehhale, *Mu'cem*, IX, 73, Kâtip Çelebi, *K.Zunun*, II, 1358; B.Tahir Ef., *O.Müellifleri*, II, 23.

68 Bağdadi, VI, 275; Kehhale, IX, 73; B.Tahir Ef., II, 23.

Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi bölümü, 1366/2 numarada kayıtlı, 15-19y., 19s., 1196h. tarihli bir nüsha. Neferzade Muhammed Sadık takrafından talik bir yazıyla yazılmıştır.

Müellif bu eserinde iman, mü'min-kafir konularını işlemektedir. Bazı kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Tehzipli ve meşin ciltlidir.

4) *Hâşiye 'alâ dîbâceti şerhi'd-Devvânî li'l-'Akâid*

(حاشية علي ديباجة شرح الدواني للعقائد)

Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye bölümü, 752/2 numarada kayıtlı, 47-49y., 23s., nesih yazıyla yazılmış bir nüsha. Bu nüshanın müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir.

Bu risale, Devvânî'nin(v.840/1490) akaidle ilgili bir risalesine yapılmış şerhtir.

5) *Tercümânu'l-ümem* (ترجمان الأمم)

Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa bölümü, 123/2 numarada kayıtlı, 20-37y., 19s., 1170h. tarihli bir nüsha. Nesih bir yazıyla yazılmıştır ve müstensihî belli değildir. Arapça ibr mukaddimeden sonra eser Osmanlı türkçesiyle yazılmıştır.

Eser türkçe olarak kaleme alınmıştır ve hak ve batıl oluşları bakımından çeşitli itikadi mezhepleri incelemektedir. Mezhep isimlerinin ve zikri geçen ayetlerin üzerleri kırmızı mürekkeple çizilmiştir.

6) *Risale fi işkâli kevnî vahdeh fi kelimeti's-şehadeh.*

(رسالة في إشكال كون " وحده " في لا اله الا الله وحده لا شريك له)

Süleymaniye Kütüphanesi, Serez bölümü, 3312/2 numarada kayıtlı, 28-29y., 21s., 1032h. tarihli bir nüsha. Nesih bir yazıyla yazılmıştır.

Müellif bu risalesinde şehadet kelimesindeki " vahdeh" sözünün irabı ve anlamını açıklamaktadır.

D) Mantıkla İlgili Eserleri:

1) *Şerh 'alâ ciheti'l-vahde li'l-Fenâri*⁶⁹ (شرح علي جهة الوحدة للفناري)

Mantıkla ilgili olan bu eserin görebildiğimiz iki değişik matbaa baskısı vardır. Bunlar:

a) Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa bölümü, 210 numarada kayıtlı, 29 sayfa. İstanbul Matbaayı Âmire tarafından 1262h. yılında basılmıştır. Aynı baskıdan bir nüsha da Gelibolulu Tahir bölümü, 86 numarada kayıtlıdır. Yine aynı matbaa

69 Muhibbi, *Hulâsa*, III, 476.

tarafından basılmış 1271h. tarihli, 30 sayfalık bir nüsha ise M. Arif-M. Murad:146 numarada kayıtlıdır.

b) Süleymaniye Kütüphanesi, K. Burhanettin bölümü, 163 numarada kayıtlı, el-Hac Muharrem Matbaası tarafından 1288h. yılın basılmıştır.

2) *Hâşiye 'alâ hâşiyeti'l-Halhâlî 'ale't-Tehzîb*

(حاشية علي حاشية الخلخالي علي التهذيب)

Süleymaniye Kütüphanesi, Serez bölümü, 2264/6 numarada kayıtlı, 213-257y., 27s., 1084h. tarihli bir nüsha. Talik bir yazıyla yazılmıştır. Müstensihî belli değildir.

Eserin konusu mantıktır. Mantığın çeşitli konularını açıklamaktadır.

3) *Hâşiye 'alâ şerhi'l-Hüsâmkâtî 'alâ îsâgocî*

شبية علي شرح الحسا مكاتي علي إيساغوجي

Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa bölümü, 1770/1 numarada kayıtlı, 10y., 20s. 944h. tarihli bir nüsha. Talik bir yazıyla yazılmıştır, müstensihî belli değildir.

4) *Hâşiye 'alâ hâşiyeti's-suğrâ li's-Seyyid*

(حاشية علي حاشية الصغري للسيد علي الكتب)

Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizade bölümü, 706/7 numarada kayıtlı, 213-215y., 19s., Muhammed Sadık tarafından talik yazıyla yazılmış bir nüsha.

Mantıkla ilgili bir eserdir. 'Tenazu', devir v.s. konuları işlemektedir.

5) *Talika 'alâ hâşiyeti's-Seyyit 'ale's-Şemsiyye⁷⁰*

(تعلیقة علي حاشية السيد علي الشمسية)

Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi bölümü, 1940 numarada kayıtlı, 16y., 18s., 1084h. tarihli nüsha. Talik yazıyla yazılmıştır ve müstensihî belli değildir.

E) Me'ânî İle İlgili Eseri:

1) *Hâşiye 'ale'l-mutavvel* (حاشية علي المطول)

Süleymaniye Kütüphanesi, Servili bölümü, 263 numarada kayıtlı, 161y., 13s.. müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan bir nüsha. Talik bir yazıyla yazılmıştır.

70 Bağdadi, *Hediyye*, VI, 275; Kehhale, *Mu'cem*, IX, 73; B. Tahir Ef., *O. Müellifleri*, II, 23.

Meani ile ilgili bir eserdir. Müellif önce bir mukaddime yapmakta sonra eserin haşiyesine başlamaktadır.

F) Hendese İle İlgili Eseri:

1) *Şerhu risâle lihalli mes'eleti'd-dâireti'l-Hindiyye*

(شرح رسالة لحل مسألة الدائرة الهندية)

Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa bölümü, 1041/8 numarada kayıtlı, 90-95y., 15s., talik yazıyla yazılmış bir nüsha.

G) Edebiyatla İlgili Eseri:

1) *Şerhu'l-beyteyni'l-meşhureteyni.* (شرح البيتين المشهورتين " عينين عينين ")

Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi bölümü, 3449/15 numarada kayıtlı, 196-197y., 26s., 1019h. tarihli bir nüsha. Talik yazıyla yazılmıştır. Müstensihî belli değildir. Müellif hattı olabilir. Şerhi yapılan beyit şudur:

" عينين عينين لم تكحل جفونها . في كل عين من العينين توبان "

نونان نونان لم يخططهما القلم في كل نون من النونين عينان "

Müellifimiz bu risalesinde yukarıdaki beytin manasını ve irabını izah etmektedir.

H) Mevzu'atü'l-'ulûmla İlgili Bir Eseri:

1) *el-Fevâidü'l-hâkâniyye.* (الفوائد الخاقانية)

Sultan Ahmet (v.1617m.) adına yazılan bu eser 53 ilim ihtiva etmektedir. Ebced hesabıyla onun isminin adedine eşittir⁷¹.

Akli ve nakli ilimlerden 53 kadar ilmi içeren bu eser, mukaddime, meymene, meysere, sak ve kalp gibi kısımlara ayrılarak Sultan Ahmed'in ordusunun tertibine uygun olarak tanzim edilmiştir.

Mukaddime, ilmin mahiyeti ve taksimini; kalp, şer'î ilimleri; meymene, edebî ilimleri; meysere, aklî ilimleri (ki burada 30 ilimden bahsetmektedir); sak, mülüklerin adabı ilmini konu almaktadır⁷².

Diğer bir tasnifçi göre, bu 53 ilmin 10 tanesi şer'i ilim, 12 lügavi ilim, 30 tanesi felsefe ile ilgili ilimler ve geriye kalanlar da diğer bir kısım ilimler olduğu or-

71 Muhibbi, *Hulasa*, III,476; Kâtip Çelebi, *K.Zunun*, II,1906; Bağdadi, *Hediyye*, VI, 275; Zirikli, *A'laim*, VI, 266; Kehhale, *Mu'cem*, IX, 74; Zeydan, *Tarih*, III, 328; B.Tahir'Ef.. *O. Müellifleri*, II,23; Bilmen, *Tabakat*, II, 690.

72 Kâtip Çelebi, II, 1906.

taya çıkmaktadır. Aynı zamanda bu eserin bir nüshasının Viyana'da, diğer bir nüshasının ise Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye' de olduğu kaydedilmektedir⁷³.

Süleymaniye Kütüphanesi, Amcazâde Hüseyin Paşa bölümü, 321 numarada kayıtlı, 99y., 27s., 1020h. tarihli nüsha. Müellif nüshasıdır. Mukavva ciltli bir mecmuaya talik bir yazıyla yazılmıştır.

2) *Ta'addudu'l-cevami'*. (تعدد الجوامع)

Bu eseri Brokelman, Suppl.'da zikretmektedir⁷⁴.

3) *Nübde mine'l-Hakâik Zübde mine'd-Dekâik*⁷⁵

(نُبْدَة مِنَ الْحَقَائِقِ زُبْدَةٌ مِنَ الدَّقَائِقِ)

BİBLİYOGRAFYA

- 'Abdülbaki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'an*, İstanbul, 1982.
 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul, 1982.
 'Atâî, 'Atâullah Efendi, *Zeyl-i şakâik*, Müellif hattı, 1044.
 Bilmen, 'Ömer Nâsûhî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, İstanbul, 1974.
 Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litterature*, I-II, Leiden, 1943-1949.
 _____, *Supplementband*, I-II, Leiden, 1937-1942.
 el-Buhârî, Ebu 'Abdillah Muhammed b. İsmâ'îl, *el-Cami'u's-sahih*, I-VIII- İstanbul, 1981.
 Çakan, İsmâ'îl Lütfî, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul, 1989.
 ed-Davûdî, Şemsüddîn Muhammed b. 'Ali b. Ahmed, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, I-II, Kahire, 1972.
 Dr. E.Y. Winsink, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzi'l-hadis*, İstanbul, 1986.
 Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüp ve'l-fünûn*, Tahran, 1387/1967.
 el-Hamevî, Ebû 'Abdullah Şihâbüddîn Yâkût b.'Abdullah, *Mu'cemu'l-büldân*, Beyrut, ts.
 İbn Manzûr, Cemalüddîn Muhammed b. Mükrim, *Lisânü'l-Arap*, Beyrut, 1374.
 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Beyrut, 1957.
İslâm Ansiklopedisi, M.E.B. İstanbul, 1970.
 İsmâ'îl Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'arifin esmâu'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, İstanbul, 1951.
 Kehhâle, 'Ömer Rızâ, *Mu'cemu'l-müellifin*, I-XV, Dımaşk, 1957.
 el-Muhibbî, *Hulâsati'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-'aşer*, Mısır, 1284.
 Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahihu Müslim*, I-III- İstanbul, 1981.
 Pakalın, Mehmed Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1971.
 Serkîs, Yusuf Elyân, *Mu'cemu Mahtûâtü'l-'arabiyye ve'l-mu'arreb*, I-II, Kahire, 1928-1931.
 Süreyyâ Muhammed, *Sicilli 'Osmânî*, İstanbul, 1908.
 Zeydân, Corcî, *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-'arabiyye*, Beyrut, 1983.
 ez-Zirikî, Hayruddîn b. Mahmûd, *el-A'lâm*, I-X, Kahire, 1954.

73 Zeydan, III, 348.

74 Brokelman, Suppl., II, 453.

75 Suppl., II, 453 (673).